

KONTRA FERENC

Horvátország magyar irodalma

A kezdetektől napjainkig

Horvátországban egy ideig gimnáziumban tanítottam, először megütköztem azon, mennyire nem ismerik a tanítványaim legszűkebb szülőföldjük irodalmát. Holott elérhető közelségben voltak azok a helyek, amelyek kultikussá váltak. A két legismertebb példa: Csúzán minden évben ünnepség keretében megkoszorúzzák a naplóíró Ács Gedeon sírját, aki Kossuth papja volt az amerikai emigrációban. A laskói templom ajtaja fölött pedig ott a fehér márványtábla, amely Sztárai Mihály munkásságának állít emléket. De maga a frissen restaurált, eredeti formájában helyreállított református templom és annak környezete is az Ősök jussán feliratú Zolnayszoborral kihagyhatatlan állomása lett a táj műemlékeivel ismerkedőknek.

A gimnáziumi órákon rosszat sejtve érdeklődtem, hogy ismerik-e legalább a legjelesebbek munkásságát. Mert legyen bármilyen egy tanterv vagy irodalomtanítási koncepció, illik olvasni a szülőföld irodalmát is. Kiderült, hogy már az általános iskolából magukkal hoztak értékes ismereteket, de amikor a konkrét művek kerültek volna szóba, rendre csönd lett. És valaki azzal bátorkodott megtörni a hallgatást, hogy azt mondta, ilyen könyvünk nincs.

Ettől a pillanattól eredeztethető az elszántságom, hogy ennek utánajárjak. Úgy gondoltam, hogy találok a könyvtárban egy olyan polcot, ahol együtt vannak azok a könyvek, amelyek Horvátország magyar irodalmának tárgykörébe tartoznak. Megnéztem a kínálatot, és értettem már azt is, honnan vannak ismereteik, hiszen valóban több olyan munka van, amely feldolgoz, áttekint, összefoglal életműveket. Kivéve az utóbbi negyven évet, nehogy a kortársak elszálljanak az örökkévalóságba.

Akkor támadt először olyan érzésem, hogy gyümölcsözőbb is szerzői szempontból, és talán könnyebb is átmesélni néhány szöveget, mellé tenni némi biográfiát, és azt a benyomást lehet kelteni, mintha ezzel elintéztük volna a térség irodalmát, kultúrtörténetét is, elnagyolt ecsetvonásokkal, és talán ez bizonyult tudományosabbnak, sőt hasznosabbnak is, mintsem források után nézni, a sajtó alá rendezés hálátlan munkájával bibelődni.

A könyvtár arculata sem mutatott semmi rendhagyót: ott sorakoztak az élő és holt világhírű magyar írók megkerülhetetlen művei az aktuális kánon szerint, amit szorgalmasan kölcsönözgettek is a diákok.

Szembeállításnak tetszett a két tendencia, vannak tehát olyan művek, amelyekről elég csak tudni valamit, míg mások esetében valóban el kell olvasni a szépirodalmi szöveget.

Nemcsak helyben nem találtam olyan polcot, amelyen egy helyen lennének az általam keresett könyvek, hanem olyan könyvtárat sem találtam, amelyben valamennyi hozzáférhető lett volna. Egy részük olyan régen jelent meg, hogy csak helyben volt tanulmányozható. Több jelentős szerző munkája még mindig kéziratos. Mások munkái folyóiratokban lappanganak. Hosszú évek múltak el, mire az elszántság megszállott gyűjtögetéssé fejlődött, hogy márpedig nekem lesz egy olyan polcom, amin ott sorakoznak azok a kiadványok, amelyeknek egy helyen kell lenniük, még akkor is, ha ezekért aukciókra és antikváriumokba kell járni, vagy baráti szívességek igénybevételével kell őket digitális formában elkérni.

Horvátország magyarsága ugyanis még legjelentősebb

könyvéit sem tudta megőrizni. Nem lehet kérdéses, hogy a civilizáció szimbólumai a könyvtárak, és az sem, hogy a Drávaszögben akadtak igen jelentősek. Én nemcsak a legszerényebbet, a nagyanyámét láttam, hanem a legnagyobbat, Schneider Baranyai Júliáét is, akivel egyébként egy padban ültek az iskolában.

Mások is szóvá tették, hogy a legjelentősebb hagyatékoknak még csak a leltárát sem vették számba az örökösök. Bosnyák István említi, hogy első könyve, amit

Tehénmosás

az édesapja a kezébe adott, egy piros fedelű Petőfi-kötet volt, amely „a bohém Újlaki Kornél Dezső papköltő és novellista félkegyelmű házvezetőnője által potom áron elkötyavetyélt könyvtárából” származott. Ha csak annyi jut eszembe erről, hogy hány kortársa fordult meg a bohém plébános parókiáján a festő Csók Istvántól a korabeli magyar irodalom mesterei közül Tömörkény Istvántól Móra Ferencig, már ettől beindulhat az ember fantáziája, mi minden lehetett azokon a polcokon, amit Bosnyák szerint kétségtelenül „elkötyavetyéltek”.

A jelenet kísértetiesen hasonlít arra a látványra, amely Csúzán fogadott Berta tiszteletes halála után. Az unokatestvérem szólott, hogy menjek én is válogatni. Ő Jókai első kiadásokat talált magának. Az örökösök kukaricaszedő kosarakban végigrakták a verandán a könyveket, és valóban potom pénzért lehetett csemegézni a régi könyvek között. Magam is vettem belőle, egyetlenegyét csupán csak azért, mert benne volt egy név saját kézírásával: Ács Gida, így szignálta Ács Gedeon a saját könyvtárának könyveit. Ebből arra a következtetésre jutottam, hogy Ács Gedeonnak, Kossuth papjának a könyvtára még valószínűleg egyben volt egészen az 1970-es évek közepéig. Véltetően ugyanígy maradt egyben ugyancsak az 1970-es évek közepéig öccsének, Ács Zsigmondnak a könyvtára is Laskón. Nincsenek ugyanis olyan tényezők, amelyek ennek ellentmondának. Miért ne maradhatott volna meg akár mind a mai napig ugyanez az állomány, akár egyházi tulajdonban?

Dékány Zsuzsanna írja, hogy „a művelődés egyik legfontosabb forrása és eszköze évszázadokon át a könyv, az olvasás volt.” Csúzán 1882. január 31-én alakult meg a Polgári Olvasóegylet, az alapszabály aláírói között „Ács Gideon id.” elnök neve szerepel, aki maga is ajándékozott könyveket a köz javára. Eldöntötte tehát, mit bocsát a köz javára, és mit kíván magánkönyvtárában megőrizni. Talán ennek ismeretében érezzük a hiányt még nagyobbnak, mert magánkönyvtárát az utókor nem őrizte meg.

A legutóbbi háború azonban, amelyet szerényen csak „történelmi körülményeknek” nevezünk, szinte az emlékéit is eltörölte az egykori híres gyűjteményeknek.

Ebből nem vonhattam le másfajta tanulságot, mint azt, hogy az ember csak a saját könyvtárára, a saját erejére támaszkodhat, figyelnie kell az aukciók felhozatalát, az antikváriumokat. Nézzen be a levéltárakba, ha fel akar valamit mutatni, ha valamit szeretne a víz felszínén tartani.

Végig gondoltam, mi volna a célszerűbb: hasonló kiadásokat vagy egy egész polcot kitevő sorozatot kellene szerkeszteni. Az ideális az utóbbi volna, viszont nem állnak rendelkezésre hozzá sem az anyagiak, sem egy intézmény szakapparátusa.

Arra kellett szorítkoznom, amit egyedül is el tudok végezni, és legalább egykötetnyi terjedelemben tükrözi az elgondolásomat, és koncepciójában pótolja azt a hiányt, aminek igazából soha nem is volt előzménye.

Visszatértem a polcokhoz, hogy mintákat keressek. Otthon sorakoznak többek között a Felvidék, Kárpátalja, a nyugati magyar irodalom antológiái. Sokáig ezekből tájékozódtam, aztán mostanában éppen az érintettek hívják fel a figyelmet a gyűjtemények esetlegességére, amatőrök szerepeltetésére, no meg arra, hogy az ilyen szempontú kiadványok felett eljárt az idő. Azt is meg kell említenem, hogy Jugoszlávia még egyben volt, amikor számos antológiája látott napvilágot a vajdasági és a szlovéniai magyar irodalomnak. Horvátország magyar irodalma még ebben a kontextusban sem létezett. A kontraszelekcio és a pozícióföltés rendre elébe állt bármifajta kánon vagy párhuzamos irodalmi létezés feltételeinek. Vajon ki lett volna kompetens, hogy megmondja, valóban így volt-e? Azért indifferens a kérdést ma felvetni, mert elavulttá vált.

Erről győzött meg a harmadik polc, amin a kisebbségi irodalmak vonatkozó kritikai, elméleti köteteit, folyóiratait tartom.

Nagyon leegyszerűsítve az alapkérdést, ami manapság foglalkoztat: van-e horvátországi magyar irodalom? Ilyen megfogalmazásban semmiképp.

Azonban a határok akár légiesek, akár nem, azért mégis az ország az, ami éppen aktuális földrajzi kategóriaként a megértést, a definiálást szolgálja.

Ezért választottam a Horvátország magyar irodalma meghatározást. Így nem tartalmaz mást, mint azt a tényt, hogy melyik térség irodalmával foglalkozom. Hogy ki és miért tartozik ide, arra csak azt tudom mondani, hogy minden eset más. Egy konkrét kortárs példát hozok fel: Baranyai-Bosnyák István élete végén felvette nevébe előtagként szülőföldjének nevét. Darázson született 1940. október 8-án, és Budapesten hunyt el 2009. március 22-én. Első magyartanára, Schneider Baranyai Júlia indítja el az írástudói pályán, aki szintén szülőföldjének nevével publikált. Bosnyák István az 1965 január-márciusában induló Új Symposion alapító fő- és felelős szerkesztője volt, két kurta lemondó nyílt levél közzététele után pedig a laskói Petőfi Sándor Általános Iskola magyartanára lett. Itt írta *Laskói esték* című esszékötetét, amely először az Új Symposionban jelent meg folytatásokban.

Abban az Új Symposionban, amelynek első nemzedéke vezető képviselői együtt tanultak és többnyire ugyanabban az évben születtek éppen hetven évvel ezelőtt. Közülük Bosnyák István nem érte meg ezt a jeles évfordulót. Elismerés sem jutott neki annyi közel sem, mint a többieknek, de hát ő horvátországi

magyar volt akkor is, amikor Jugoszlávia még egyben volt. Az utókornak még ezt a furcsa körülményt is el kell mesélni, hogy miért nem volt ebben a hajdanvolt országban egyenlő még a magyar ember sem. Míg Sztárai Mihály a XVI. században nagy reményekkel érkezett és tért vissza a városi rangú Laskóra, addig Ács Gedeon a szabadságharc után már tisztában volt azzal, hogy az isten háta mögött él, ehhez képest a XX. századi horvátországi magyar értelmiségiek megtapasztalták, hogy van annál még hátrább is.

Itt érkezünk el a kapcsolódási pontokhoz, ami nélkül a kívülálló számára meg sem érthető Horvátország magyar irodalma. Bosnyák István élete végén egykori tanárnőjének, Baranyai Júliának a példáját követi a névfelvételekben is. Abban is, hogy hamvait végakarata szerint szülőfalujában, Darázson helyezték örök nyugalomra. Mintha a közben megtett út csak egy rossz álom lett volna. Alighanem a legtöbb elszármazott horvátországi magyar író így érzett. Mintha csak az övéi között lehetett volna igazán otthon.

Van, aki az érveket számolja, van, aki a szerzőt szeretné az elmondottak alapján besorolni. Én egyiket sem teszem. Csak azt mondom, hogy a *Laskói esték* című mű része Horvátország magyar irodalmának. Akkor is az lenne, ha Kanadában írja. Az is evidens, hogy a magyar irodalom egyik legjobb esszéje.

Még a magyarországi magyar irodalomnak sincs egységes irodalomszemlélete, kritikai értékrendje, hogyan lehetne elvárni, hogy az a határon túliaknak is megfeleljen? Merthogy minden eset más. Nincsenek olyan fogalmi keretek, amelyek sablonként minden régióra egyformán alkalmazhatóak lennének, még ezeken belül sincs egyöntetű álláspont. Nem a fogalmak képlékenysége fölött kívánok tehát merengeni, hanem tényként fogadom el az elgondolások és érvelések megalapozott sokféleségét.

Nincs is olyan meghatározás, besorolás, amit ne haladna meg az irodalomelmélet. Említék néhány további konzisztens példát.

A hercegszöllősi Kákonyi Péter elbeszélő költészete a magyar barokk egyik legkiválóbb teljesítménye. Neumayer Újlaki Kornél Dezső különös hangulatú novelláival hívta fel magára a figyelmet, a századfordulón *A Karassó mellől* című kötetét előbb Pécsen, majd Budapesten adták ki. Schneider Baranyai Júlia *Vízbe vesző nyomokon* című könyve három kiadást is megért. Mindketten a Drávaszögben éltek, egész életművük ide kötődik. Evidens volna őket Horvátország magyar irodalmának tárgykörébe utalni, ha nem tartaná már annyira elavultnak az irodalomelmélet a biográfiai vagy bio-textuális determináltságot. Pontosabban mintha éppen

az utóbbi években erősödtek volna fel azok a hangok, amelyek a „biotext” jelleget fontosnak tartják.

Fejtő Ferenc a gyermekkorát töltötte jórészt Zágórában, amiről részletesen ír az *Érzelmes utazásban*. Sinkó Ervin részben az *Egy regény regényét* és a Krleža-esszéjét írta ugyanitt, Zrínyi Miklós pedig több költeményét is a család horvát birtokain szerezte. Az elsőt a francia, a két utóbbit pedig a horvát irodalom is a magáénak tekinti, irodalomtörténetében szerepelteti.

Az ide (is) tartozást mégsem kívánom parttalanítani. Az Adrián ugyanis csaknem az egész magyar irodalom megfordult már, alig akad, aki ne írt volna a tengerpartról, sokan több könyvet is. Az Adria magyar irodalmának külön antológiái is napvilágot láttak. Nem találjuk ezekben Holti Mária műveit, aki pedig itt élt, és könyveiben Dalmáciát örököltette meg.

Azon viszont nem kell töprengeni, hogy mit kellene kezdeni Janus Pannoniusszal, továbbá a könyveit latinul publikáló Laskai Csókás Péterrel, vagy a szintén Laskón született Laskai Osváttal, aki megírta Kapisztrán János életrajzát 1478-ban, és akit Európa-szerte olvastak, annyira népszerű volt, hogy Rabelais híres regényében, a *Gargantuában* is emlegeti.

Minden irodalom méltán büszke a saját kezdeteire, és arra, hogy miben állt az élen: Laskói Demeter minden bizonnyal Laskó szülötteként vetette papírra imádságát, amely az Ómagyar Mária-siralom utáni legrégebbi magyar verses emléke a magyar irodalomnak, értelemszerűen ezzel kezdődik az általam szerkesztett könyv. Aztán jönnek mások is, nem kevés lokálpatriotizmussal, hogy mi mindenben sorolódott még az elsők közé az irodalomban ugyanez a helyszín. Sztárai Mihály itt vetette papírra az első magyar nyelvű hitvitázó drámát, megalapozva a vígjáték műfajának alapjait is, hiszen a hit-térítő prédikátor az élő szóval tudott leginkább hatni leendő híveire, így lelkes diákjai a helyi „dörömbön” adták elő műveit, tanítva-szórakoztatva a közönséget. Shakespeare verses drámája *Velencei Kalmár* címmel magyarul először 1853-ban jelent meg nyomtatásban, Ács Zsigmond fordításában, aki ugyanitt volt református lelképásztor, és itt lelke nyughelyét is Laskó temetőjében.

Horvátország magyar irodalma értelemszerűen a kezdetektől napjainkig töretlen olyan szempontból, hogy szerzőket és műveket vonultat fel. Ha metaforikusan a tér-idő-cselekmény háromszögében helyezük el, szintén elnyeri létjogosultságát. Éppen azért, mert egyik kategóriát sem csapdaként, hanem nyitott ajtóként értelmezzük. A művek megszületésének tere és az alkotók mozgástere egyaránt szélesebb az egykori vagy mai ország(ok) területénél. Bármennyire is csábítanak a történelmi dátumok, az idő folyamatosságán ezek nem alkotnak átha-

tolhatóan gátakat, az időt nem lehet határok közé szorítani, az életműveket szétéppő korszakolás hagyományos értelemben szintén meghaladottá vált. Erről mondja Németh Zoltán, hogy „ez a probléma, a kisebbségi vagy határon túli magyar irodalom problémája mintha csak a huszadik században kezdte volna meg ellentmondásos pályafutását, ráadásul kizárólag a huszadik századra vonatkoztatva. Ha a magyar irodalomtörténet következetes lenne e tekintetben, akkor a magyar irodalom egy részének majdnem 150 éves szakaszát kellene törökországi magyar irodalom terminus technicusszal illetnie”.

A cselekmény szabadsága nem is szorul különösebb indoklásra. Ha a tér–idő–cselekmény háromszögben gondolkodunk, műveket értelmezünk, amelyekben egymásra mutató szöveghelyekre találunk, egymásra épülő cselekményekkel találkozunk. A metafora azért integráló, mert ebben a háromszögben szerzőkről és művekről nem különválasztva gondolkodik.

Három vastos kötetben jelent meg Budapesten, 2007-ben a Gondolat Kiadónál *A magyar irodalom története*, amely „a mai államhatáron túli irodalommal is foglalkozik – írja az előszóban Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztő. – Ennek a területnek a megítélése azért nehéz, mert az erdélyi, felföldi, délvideki vagy akár nyugati magyar irodalom művelőire is vonatkozik az a szomorú igazság, amelyet Belting így összegzett: »A szórvány nem a saját területén él, és reménytelenül keresi saját azonosságát.«” Az állítás első számú konzekvenciája az, hogy akkor is besorolnak mindenkit, ha ezt senki sem szeretné. A második számú az identitás szinte kötelező érvényű felvetése. Demény Péter ezt így fogalmazta

meg: „Az ember nem tud másra gondolni, mint arra, hogy egyesek akkor is kisebbségiként határozzák meg, ha neki magának semmi kedve nincs ehhez.”

Nem irodalomtörténetet írtam, hanem eligazító előszót, és szövegeket válogattam egymás mellé a kötetbe: verseket, drámákat, regényeket, elbeszéléseket, esszéket és naplókat a kezdetektől napjainkig, amelyeket életrajzi jegyzetek és források egészítenek ki. Ezek tartalmazzák minden esetben a kötetbe kerülés szempontjait is. A válogatás tudomásul veszi az irodalom alanyainak örökös vándorlását, folyamatos változását, emigrációját, elvándorlását, elköltözését, és tiszteletben tartja alkotói szuverenitásokat. Tematikusan tehát nem kívánja közös nevezőre hozni a könyvben szereplő műveket, meglehetősen szűk látókörü lenne egy helyi színeket előtérbe helyező preconcepció; egy ilyen könyv tartalomjegyzéke csakis érték-központú elveket vehet figyelembe, amely a nyitott mű szellemisége értelmében szorgalmazza a folytathatóságot, serkenti a kutatómunkát, új szerzők felfedezését, akár a múltból, akár a jelenből, továbbá inspirálhat további művek és kapcsolódási pontok feltérképezésére.

Műfaját tekintve nem szövegyűjtemény, mert emblemikus kötetek is szerepelnek benne, változatlan tartalommal; nem is antológia, egyrészt, mert nem tematikus, másrészt mert széles az időkerete. Ambíciójában viszont valóban azt a hiányt tölti ki, amit a felvezetésben elmondtam: egy horvátországi középiskolás ne mondhasa azt, hogy nincs ilyen könyv. Mert most már biztosan lesz, a karácsonyi könyvvásárra jelenik meg Eszéken a HunCro kiadásában, nagy alakú, kemény kötésben ötszáz oldalon, a Zágrábi Könyvkiadási Alap támogatásával.

Körhintázók